

35

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY
AUG 19 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

AUG 2 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 5-6

к 3:576

БЕОГРАД 1952

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ МЕШАЊА СВЕЗА ДА И ШТО

Говорићу овде о једном доста честом случају употребе свезе *да* место свезе *што*.

Како уопште може долазити до мешања у употреби различитих свеза? Односи зависности међу реченицама често су такве природе да се и више зависних значења укрштају у истом примеру. О томе је, међу осталима, писао проф. М. Стевановић у једном од предатних бројева овог часописа (бр. VI, стр. 202—210), у чланку — Напoredна употреба заменица *који* и односних свезица *да*, *иде*, *како*, *ше* и *што*. Како се у једној сложеној реченици могу у исти мах осетити више односа зависности (пример из чланка: Ми желимо да они успеју у животу — реченица је исказана и жељна), онда нема ничег необичног у томе што свезе за обележавање тих односа прелазе из једних врста подређених реченица у друге). Отуда једна свеза може данас да има неколико сасвим различитих функција (као што је, напр., случај баш са свезом *да*) и обратно — у истој функцији могу да се сретну две или више свеза. Тако се догодило да су се свезе *да* и *што* сусреле у неколико различитих функција. Има више односа зависности међу реченицама, и то временски, последични, погодбени, односни, исказни и уврочни, који се у српскохрватском језику обележавају и једном и другом свезом.

У временској служби, у значењу „откако“ употребљавају се обе свезе. Има три месеца *да* (или *што*) те нисам видео. У последичној функцији такође, ма да је *да* обичније: Он није змија него момак да га лепшег у свету нема — и: Ја ћу се створити леп коњ, што га неће бити у целом вашару (Вук Н. прип. 69 и 47). У погодбеним реченицама, у значењу „ако“ исто се тако јављају обе свезе, али је *што*

овде необично за књижевни језик и, сем тога, нема у потпуности исто значење као *да*: А што питаш за проклетог Вука, проклет био, и ко га родио — према: Да те оставимо, утећи ћеш (примери су из Маретића, Граматика и стилистика 1931, 471 и 472). Исто је тако мање обична употреба свезе *да* у односном значењу, у којем свеза *што* стоји правилно: Нијесу све росе једнаке; има роса, да из земље излазе (Буковица, ЗбЈА VII, 292). Овакав случај, можда, претставља дијалекатску употребу свезе *да*. Сасвим је некњижевна употреба свезе *што* у исказној служби, где књижевни језик зна само за *да*. Примери су из призренско-тимочког дијалекта, како га приказује Ст. Сремац у „Ивковој слави“: Видоше убаво татко и мајка му, Теофан и Нона, што ги детенце напраји велики чес' и ће стане најголем светак (СКЗ 55, 31); Ја веће убаво видо' што неће ништо да бидне од онај пазар (67). Ако би се у књижевном језику чуло или прочитало овако нешто, то би могло да се протумачиедино као очигледан русизам.

Постоји, најзад, још једна врста зависног односа о којем, у првом реду, и хоћу овде да говорим, а то је узрочни однос, који се обележава и свезом *да* и свезом *што*. У овоме случају за *што* је везано осећање правилне употребе, а за *да* осећање погрешне употребе, страног утицаја. Треба рећи: Жао ми је што нисте дошли — а не: Жао ми је да нисте дошли. Примери са *да*, међутим, нису ретки. Ево неколико примера, само уз изразе који значе жаљење (остале ћу наводити у току излагања): Мени је жао да ће ме мој кумашин да осрамоти (И. Гарашанин, Писма, Зб. за и., ј. и књ. XXI, 233); Жао нам је да су се ствари окренуле против г. Лонгворта (Ј. Ристић, Писма. Зб. за и., ј. и књ. XX, 1); Жао ми је да се нисам утопио (Е. Кумичић, Зачуђени сватови 1910, 86); Беше јој жао само да су обе девојчице, и да ће и оне... патити (М. Црњански, Сеобе 1929, 72); Аган... важали да није био у соби (М. Богић, Наше тамновање, 1938, 150); па чак и у народној песми: Ја не жалим да ћу умријети (Вук, Н. пјесме 5, 209). У свим овим реченицама боље је било употребити свезу *што* место *да*.

Како долази до употребе обеју свеза у овим узрочним конструкцијама?

Свеза *да* (поред својих осталих функција) стоји на почетку оних зависних реченица којима се исказује ближи садржај речи за које су те реченице везане. Најобичнији су примери са глаголима чије значење тражи допуну: Мислим да је тако боље, Верујем да је све урађено и сл. Може се допуњавати смисао и других врста речи или израза: Да отрујем мојега ђевера, од бога је велика гријота (Нар. пј. 2, 627). Овде је изнето у чему се састоји велики грех, ближе је објашњена садржина израза „гријота је“.

Свеза *што* (опет поред других својих функција) стоји на почетку зависних узрочних реченица: Ја ћу тебе учинити честитогa што си ме избавио (пример код Маретића 469).

Ова два значења, исказано и узрочно, често се преплићу у истом примеру; иста реч може да захтева допуну и у виду исказне и у виду узрочне реченице. Мало пре поменути израз „жао ми је“ тражи да се употпуни реченицом која би значила и шта је предмет жаљења и шта је узрок жаљењу. Говорник уочава оба момента и стога — осећајући свезу *да* као исказну, а свезу *што* као узрочну — показује каткада несигуност у погледу избора међу њима.

Током употребе у књижевном језику и дијалектима који му леже у основици створило се ово правило: кад год је у питању макар и минимална нијанса узрочности, каткада и само значење „онога што је касније настало, произишло“, без специјалног наглашавања каузалне везе са претходним збивањем (као што ћу даље показати), у тим нашим исказно-узрочним реченицама исказни момент уступа и узрочна свеза *што* треба да стоји место исказне свезе *да*.

Овога проблема дотицао се Наш језик у више махова: у бр. I, стр. 28 (где се употреба свезе *да* тумачи као германизам, по угледу на немачко *dass*, које је и исказно и узрочно), у истом броју на стр. 81 (где се за употребу свезе *да* каже да је она раширена у западним крајевима нашим), затим у бр. IV, стр. 64 и бр. VII стр. 222 (у виду језичких поука). У бр. V, стр. 93—95, у рубрици Наша пошта говори се о овој појави нешто опширније. И ту се мешање *да* и *што*

сматра као страни утицај, француски, немачки, енглески). Главна идеја чланка је у овоме. Употреба свезе *што* је правилнија ако је значење сложене реченице узрочно; али и *да* може да стоји у таквим реченицама „под условом да се сачувају све особине свезе *да* употребљене намерно или жељно: у реченици са *да* мора бити садашње време а не прошло“. Као пример узима се неколико реченица, од којих је једна ова: И зато није чудно да је овај законик убрзо прешао границе француске. Ова је реченица погрешно саграђена, али ако се у њој место прошлог времена употреби садашње, она постаје правилна и са свезом *да*: И зато није чудно да овај законик убрзо пређе границе француске.

Опаска о слагању свезе *да* са садашњим временом и неслагању са прошлим у оваквим реченицама потпуно је исправна. Ја бих ипак хтела да о овоме кажем још нешто, да на анализи покажем како није само механичко преношење садашњег времена из намерних и жељних хипотаксичних конструкција у узрочну разлог томе што се после тога реченица са *да* осећа као правилна. Заменом прошлог времена садашњим постиже се и извесна измена у значењу — таква измена која управо и омогућује да свеза *да* буде семантички на своме месту.

Свезама *да* и *што* могу почињати споредне реченице које се везују за глаголе, именице, заменице и ~~примолге~~, одн. прилошке изразе. Ја ћу за сваку од тих врста речи дати примере из најобичнијег разговорног језика трудећи се да на сваком пару примера, саграђеном по могућству на што сличнији начин, покажем каква се разлика у значењу постиже заменом *да* са *што*. Узмимо реченице:

Он не жали да пева из свег гласа, и

Он не жали што пева из свег гласа.

Првом реченицом се исказује шта није предмет жаљења, и то не у самом тренутку када се о томе говори, него више као мишљење о једној сталној особини субјектовој: он никад не жали кад пева, њему у песми није жао грла. Ова се реченица добива једино на питање: Шта он не жали да ради?, не на питање: Због чега он не жали? Друга рече-

ница значи да субјекат пева у тренутку саопштавања, и да то код њега не изазива, не проузрокује жаљење: он не жали због тога што сад пева. Исто би ово, узрочно, значење било и у примеру са прошлим временом у споредној реченици: Он не жали што је певао из свег гласа. Али радња реченице са *што* не мора да буде већ у остварењу или остварена. Она може да стоји и у будућем времену, само што је онда у питању увереност у остварење онога што се казује том реченицом, за разлику од хипотетичности у реченици са *да*; напр.:

Бојим се да ћу је видети, и
Бојим се што ћу је видети.

Прва реченица означава бојазан од могућног виђења (питање: чега се бојиш?), друга — страх изазван сасвим извесним виђењем у будућности и непријатностима с тим у вези (питање: због чега се бојиш?). У примеру: Ја се радујем што ће се она једанпут избавити те муке (Гарашанин, 260) писац је исправно употребио свезу *што*. У првом примеру нема узрочне везе између садржаја реченице са *да* (... *да* *ћу је видети*, тј. *видећу је*) и главне реченице (*бојим се*). Ако узрочна веза и постоји, она се мора формулисати на тај начин што ће се рећи: Ја се бојим због тога што *ћу је можда, евентуално, видети*; међутим у реченици са *да* тако није речено, речено је само „... да *ћу је видети*“. У другом примеру страх је проузрокован управо оним што је казано у споредној реченици — будућим виђењем, и ту треба да стоји свеза *што*.

Као што се види, у реченици са исправно употребљеном свезом *да* не казује се никакав узрок онога што се износи главном реченицом; у њој може да стоји само нешто блиско томе. Једино ако је садржај те реченице прави узрок, мора се употребити *што*.

Дајем два примера где се споредним реченицама допуњавају значења именица:

Жеља да је чују овладала је њиховим срцима, и
Радост што је чују овладала је њиховим срцима.

У првом примеру радња глагола *чуши* није још остварена (то, сасвим природно, проистиче из значења управне речи *жеља*), и само је садржина те управне речи. У другом примеру остварена је, и узрок је радости.

Ево два примера са заменицом *што* (у значењу именице *чињеница*):

То да је он написао књигу знам и ја, и

То што је он написао књигу не мења моје намере.

У првом примеру уз *што* је само изнет факат о којем је даље, у предикату, реч; цела реченица уз *што* је, уствари, субјекат следеће реченице. У другом примеру постоји и значење узрочности: Не мењају се моје намере због тога што је он написао књигу.

Ни код следећих прилошких израва није тешко осетити разлику:

Боље је да не знаш, а

Боље је што не знаш.

Први пример: постоји још увек могућност и да сазнаш и да не сазнаш, па је друга алтернатива боља. Други пример: непознавање је већ чињеница, и она је узрок бољег стања. Слични су примери: Поштено је да се то учини — према: Поштено је што је то учињено; Пријатно је да сад изиђемо — према: Пријатно је што смо сад изишли. У реченицама са *што* увек има каузалног значења, иако се оно понегде не примећује одмах. Из чињенице да је нешто учињено резултира стање које се обележава са „поштено је“ (први пример); из чињенице да смо сад изишли резултира пријатност (други пример). Према томе јасно је да нису исправно склопљене следеће реченице: Боље [је] да су овако данас учинили (Н. Андријашевић, Слике и приче 1907, 55); Срећа да то не учиних (Ј. Турић, Приче 1909, 16); Срећа да сам ја био онако уздржљив (Д. Шимуновић, Ђердан 1914, 83); Лијепо да сте дошли (А. Цесарец, Бјегунци 1933, 92); Глупо је било да је уопће дошао (А. Цесарец, Златни младић 1947, 9).

Оно што је казано у реченици са *што* претставља, дакле, узрок; узрок а не последицу. Додуше у извесним случајевима, ако се поведемо исувише за семантиком речи,

можемо доћи до нетачног закључка да у реченици са *што* стоји последица: Петар је крив што све иде рђаво. Изгледа нам да је Петар узрок, а наопако стање ствари (исказано у реченици са *што*) последица. Међутим, пример треба тумачити друкчије: Петрова кривица произлази из лошег стања ствари; лоше стање ствари проузрокује чињеницу да је он крив, одговоран. Дакле: Крив је *штога* што све иде рђаво.— а не: крив је за рђав ток ствари. Има, разуме се, и реципрочног каузалитета у самој суштини изнете мисли: и Петар је узрок лошем стању ствари; али узрок је сам *Петар*, а реченица са *што* надовезана је не на реч *Петар* него на реч *крив*. И док је Петар уствари одиста узрок, проузроковач лошег стања, његова кривица је ипак само последица, и наша реченица са *што* то и означава. За добро језичко осећање погрешно звуче ови примери: Ко је крив да је код нас овако стање (Гарашанин, 304); Ти си крива да [она] ни љуба моја (Нар. песме из Истре, Трст 1879, 2 128); Јесам ли ја крив да вам џепови немају дна (А. Шеноа, Приповјести V, 1932, 12); Крива је да је лијепа (Каталинић-Јеретов, Приче 1911, 44); Ко ти је крив да си заклао свога оца и мајку (Б. Вила 1912, 31); Лахарпова [је] главна заслуга, да је у Александра накалемио апстрактне предојбе о добробити човечанства (Прелог, Историјски портрети 1926, 6). Правилна је ова реченица: [Ти недостаци] су били један од главнијих узрока [у значењу „криваца“] што су школе тако јако рамале (Ст. Бошковић, За просвету и слободу 1882, 13)

Покушаћу да рашчланим још неколика случаја у којима није лако уочити резултате досадашње анализе.

Тешко је запазити каузално значење у овим примерима са исправно употребљеном свезом *што*: Накнађује ту оскудицу барем тиме што им поклања буди што (А. Радовановић, превод Хекелове Природне историје постања 1875, 13); Доскочио је он тому злу тако што је из ондашње српске азбуке избацио слова непотребна, а увео потребна (Маретић 16).

Ове сложене реченице имају начинско значење. Добијају се на питања: Како он наклађује оскудицу? Како је

доскочио томе злу? Али када питамо *како*, има више разних могућности за одговор. Ми овде не одговарамо: Богато надокнађује оскудицу, или: Он је духовито доскочио злу, него износимо чиме је постигнуто оно што је речено у главној реченици, чега је последица садржај главне реченице. Дакле, надокнађивање оскудице је резултат поклона, а досетљиво уклањање зла је резултат избацивања непотребних слова. У наша два примера не постоји, према строгој логици, значење узрока, и граматика не би ове реченице сврстала међу узрочне. Али се ипак при дубљем загледању запажа и тај смисао — да се оскудица надокнађује зато што се чине поклони, и зло је отклоњено зато што су непотребна слова избачена.

Иста именица може да тражи допуну једанпут са *да*, други пут са *што*, при наизглед потпуно истом значењу реченица, и то у зависности од целе конструкције: Начин да се ствар добро запамти јесте да се она два пута прочита — према: Ствар се добро запамти на тај начин што се она два пута прочита. Зашто уз реч *начин* у првом примеру језичко осећање тражи свезу *да*, а у другом *што*? Видимо, прво, да допуне именици *начин* у нашим примерима нису исте. У првој реченици та је допуна „да се добро запамти“; у тој допуни стоји оно ка чему се иде, чему је начин (поступања, читања) средство. Узрочне везе између те допуне и речи *начин* нема, као што је нема, напр., у реченици: Жеља да је чују овладала је њиховим срцима. У другом примеру се не ради о употпуњавању, о ближој садржини именице *начин*, већ пре о изношењу једног од саставних момената у глаголу *запамити* — о услову под којим се радња тог глагола може остварити. Именица *начин*, боље рећи цео израз *на тај начин што*, служи само као веза између глагола *запамити* и оног дела реченице где је казан услов за његову реализацију. Смисао тог другог примера је овај: запамћивање проистиче из двократног читања. У овој нашој реченици, конструисаној са *што*, ипак постоји, у крајњој линији, каузална веза: двократно читање проузрокује запамћивање.

Треба истаћи да је употреба свезе *што* доста честа у корелацији са *то*, *тако* и сл., у реченицама са последичним

значењем, какво сам овде описала. Разумљиво је да је у ове примере са минималном нијансом узрочности свеза *што* продрла из простијих, очигледнијих каузалних конструкција. Ти су случајеви, може се рећи, на средини између случајева где је потребно рећи *да* и случајева где је правилнија употреба *што*. Ево примера из књижевности из којих се види да ни свеза *да* не пара слух; она је ту скоро равноправна са свезом *што*, или је тек за малу нијансу мање згодно употребљена од *што*: То су ситуације из... осамдесетих година, само с том разликом да је оно природа а ово „латерна магија (М. Шеноа, Диалози и драмолети 1914, 78); Стухе ћеш познати по томе, да је сваки санљив, ломан (Л. Грђић-Бјелокосић, Из народа о народу II, 50); И све се то свршило тиме, да је за сутрадан на вечер био наручен онај већи салон (П. Петровић, Приче 1931, 73).

При анализи примера из књижевности мора се водити рачуна о томе да од свезе у великој мери зависи смисао целе сложене реченице.

То је твоја велика срамота да туђина зовеш у сватове (Н. пј. 1, 579). Туђин још није био позван, постојала је само намера да се позове. Зато није употребљено *што*, које би било неопходно употребити кад би се говорило о већ позваном туђину.

То је нама зазор и срамота, да ти нама ладно вино служиш (исто 2, 93); није речено „што ти нама служиш“, јер служења још уопште није било.

Боље да сам без шешира, барем се може прије охладити мозак (А. Ковачевић, Сабране приповијести 1910, 38); овде је значење: Боље је да будем без шешира (док те будем пратио).

Тако и напред цитирани пример из НЈ V, 93: И зато није чудно да овај законик убрзо пређе границе француске. Овако казан, и ако се *пређе* изговори правилно, тј. *пређе*, као презент а не аорист, он може да значи само једно: Не би било чудно кад би овај законик убрзо прешао француске границе.

Није било доста да су Далмација и Истра под Венецијом (Б. Вила 1913, 61). Смисао је овде, додуше узрочан:

у времену о којем се говори Далмација и Истра су већ биле под Венецијом, и та чињеница није задовољавала. Али се иста мисао може изрећи и са свезом *да*, као што то је овде учињено. Јавља се само незнатна промена у значењу, у говорниковој аперцепцији — брисање узрочног а истицање исказног момента: Није им доста да Далмација и Истра буду под Венецијом; није им довољан тај факат.

И у следећа два примера употреба свезе *да* могла би се протумачити тиме што је писцима пред очима била само исказност, не и узрочност: Коре мене ђаци намастирски да се не знам од рода каква сам (Н. пј. 2, 65); Досади се човјеку већ, да му жена ништа не ради. (Б. Вила 1898, 125). Ту се износи *што*а говоре ђаци прекорно и *што*а се досадило човеку.

Међутим, не можемо сваки пример са *да* место *што* правдати тиме што је у пишчевој свести било само исказно, а не и узрочно значење. У оним примерима где узрочно значење ипак постоји, треба да стоји свеза *што*, или се употреба свезе *да* мора објашњавати неким сасвим другим чињеницама. Тако долазимо на питање географске поделе примера са *да* и *што* у узрочном значењу и улоге страних језика у ширењу свезе *да* на рачун свезе *што*.

У западним деловима наше говорне територије одиста је нешто распрострањенија употреба свезе *да* у оним реченицама где језичко осећање претставника данашњег књижевног језика на истоку тражи употребу свезе *што*. Томе има доста потврда у књижевности: Хвала богу, да тај Мато оде (П. Прерадовић, Дјела I, 1918, 20); Чудим се да такови крвопије одвјетовати смију (Пучки пријатељ 1867, 170); Теби није драго да ће доћи (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, Сабр. дела VII, 231); Чудно ми бијаше да је и данас Кате увијек мучала (И. Ћипико, Крај мора, изд. Српски писци, 63); Чудим [се], да је још нема (М. Шеноа, Диалози и драмолети 1914, 83); Од весеља, да га види жива и здрава, дигла се и загрлила га (Д. Шимуноваћ, Мркодол 1916, 125); Мехо се... обрадовао, да је помогао тако великом господину (А. Наметак, Добри Бошњаци 1937, 53); Дијете... набурило се на оца да је лагао (А. Цесарец, Златни младић 1947, 246).

Не може се никако тврдити да се и код писаца из источног дела наше језичке целине не налазе такви примери. Има их такође више код старијих, а мање код новијих писаца. Поред досад показаних примера навешћу још и ове: Жена... радује се, да се з одъ нѣ човекъ на светъ родіо (Д: Обрадовић, Собраније разних наравоучителних вешчеј, 1793, 1); И чисто сам се радовао да мој учитељ не зна више од мене (М. Ненадовић, Мемоари, СКЗ, 9, 26); Погрешили сте да ми нисте саобштили содержаније те протестације (Гарашанин, Писма 60); Велика је штета да нам Игњатовић није више... забележио (Бранково Коло 1902, 474); Да све то уопште није предвидео, а да све остало беше предвидео, било му је најстрашније (М. Црњански, Сеобе 1929, 163).

Тешко да би се од ових сваки примера редом могао тумачити као утицај западноевропских језика. Утицај може долазити не само из тих језика, у којима се узрочна и исказна веза изражавају речју са значењем нашег *да* (као што је, напр., немачно *dass*); у питању је понекад и утицај руског језика, где поменуте две функције врши свега „что“. Преноси се погрешан (за наш језик) утисак о свођењу двеју свеза на једну, али се не преноси сама свеза „что“ (> *што*) него се она преводи са *да*, као што је случај и код германизма те врсте. Тиме се, можда, могу објаснити неки примери из старије српске књижевности, као и из новије преводне литературе с руског.

Појава мешања о којем је овде реч није уопште нова у нашем језику. Речник Југославенске академије наука, у обради свезе *да*, пружа извештај број примера таквог мешања и код старих писаца. Та појава је и у оно време морала да претставља варваризам — италијанизам или германизам.

Али је за нас битно то да се у Вуковим и Даничићевим делима употреба свезе *да* у узрочној функцији не среће. Исто тако налазимо да је ње све мање код новијих писаца, код оних који брижљиво негују књижевни језик, чистећи га од непотребних туђинских наноса. Навела сам већ неколико исправно саграђених реченица. Нека нам као узор послуже још и ови примери, узети из језика самог Вука Караџића

(предговор Нар. приповеткама, изд. 1853 г.) а затим и из приповедака које је он скупио:

Штета што језик у овијем приповијеткама [није] чист народни (X); Ова се [приповијетка] од моје највише по том разликује што у њој о крави нема ни спомена (X); Браћа његова, завидећи му што је он био јунак, пресијеку опуту (11); Браћа [му] почну злобити, што они нису могли јабуке сачувати (19); Захвале му што их је попуштао и избавио (63) итд.

И. Грицкаш